

UOT № 347

HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN MƏNFƏƏT VERGİSİ İLƏ BAĞLI AZƏRBAYCAN QANUNVERİCİLİYİNİN İNKİŞAF TARİXİ

R.A.Qasımzadə

Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyası

Bakı, Mərdəkan pr. 30

e-mail: ramiz.qasimzade@yandex.ru

Açar sözlər: hüquqi şəxs, mənfəət vergisi, qanunvericilik

Keywords: legal person, income tax, legislation

Ключевые слова: юридическое лицо, налог на прибыль, законодательство

Dövlət vergilərindən biri olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi ilə bağlı SSRİ tarixinə ekskurs etdikdə görürük ki, tərkibində Azərbaycan Respublikasının da olduğu Sovetlər Birliyində XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində - Yeni İqtisadi Siyasət dövründə müəssisələr mənfəət vergisi ödəyirdilər. XX əsrin 20-ci illərinin sonlarında Yeni İqtisadi Siyasətin ləğvi ilə mənfəət vergisi müəssisələrin bütün mənfəətinin inzibati metodlarla dövlət büdcəsinə ödənilməsi ilə əvəz olundu. Başqa sözlə, iqtisadi münasibətlərin mühümhəlqəsini təşkil edən müəssisələrin əldə etdiyi mənfəət dövlət mülkiyyəti sayılırdı (6, s.356).

1965-ci ildə SSRİ-nin vergi siyasətində müəssisələri iqtisadi cəhətdən stimullaşdırmaq məqsədilə "A.N.Kosıgin islahatı" adlanan vergi islahatı aparıldı (bu islahatın əsas təşəbbüskarı 1964-1980-ci illərdə SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri olmuş A.N.Kosıgin idi). Mənfəət vergisi ilə bağlı həmin islahatın mahiyyətini müəssisələrin maliyyə nəticələrindən asılı olaraq maddi imkanlar qazanması təşkil edirdi. N.S.Paraskeviç göstərir ki, bu pozitiv ənənəyə baxmayaraq, XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, yenə də inzibati metodlarla müəssisələrin mənfəətindən dövlət büdcəsinə ödənilməsi siyasətinə qayıdıldı (7, s.13). Pul vəsaitlərinin tam mərkəzləşməsi, maliyyə məsələlərinin həllində müəssisələrə heç bir müstəqilliyin verilməməsi SSRİ-də iqtisadi böhranın yaranması ilə nəticələndi. İqtisadi böhranın aradan qaldırılması məqsədilə 14 iyun 1990-cı il tarixdə 41 maddədən ibarət olan "Müəssisə, birlik və təşkilatlardan vergilərhaqqında" SSRİ Qanunu qəbul edilərək, 1 yanvar 1991-ci ildən qüvvəyə mindi (5). Həmin Qanuna görə, müəssisələrin vergiyə cəlb edilməsinin əsasını onların əldə etdiyi xalis gəlirdən bilavasitə asılı olan mənfəət vergisi təşkil edirdi. Bu verginin maksimal dərəcəsi 55 (əlli beş) faiz idi. Yuxarıda qeyd olunan Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, aşağıdakılar mənfəət vergisi ödəyiciləri sayılırdılar:

müstəqil balansla malik olan, hüquqi şəxs sayılan təsərrüfat hesablı müəssisə (təsərrüfat hesablı müəssisə dedikdə o müəssisə nəzərdə tutulur ki, öz xərclərini məhsul və ya mal satışından əldə etdiyi pul vəsaiti ilə ödəyir və mənfəət əldə edir), birlik və təşkilatlar (SSRİ Dövlət Bankından başqa), o cümlədən SSRİ ərazisində təsis edilmiş SSRİ və xarici hüquqi şəxslərin və vətəndaşların iştirakı ilə yaradılmış birgə müəssisələr; SSRİ ərazisində təsərrüfat fəaliyyəti göstərən beynəlxalq birliklər;

Sovet müəssisə, birlik və təşkilatlarının iştirakı ilə digər ölkələrin ərazisində təsis edilmiş birgə müəssisələrin SSRİ ərazisində fəaliyyət göstərən filialları; təsərrüfat hesablı olmasa da, təsərrüfat və digər kommersiya fəaliyyətindən gəlir əldə edən təşkilatlar (büdcə təşkilatlarından başqa); təsərrüfat və digər kommersiya fəaliyyətini həyata keçirən beynəlxalq qeyri- hökumət təşkilatları (birlikləri), SSRİ ərazisində təsis edilmiş bütövlüklə xarici investitorlara məxsus olan müəssisələr (xarici müəssisələr).

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra 24 dekabr 1996-cı il tarixdə mənfəət vergisinin tutulmasına həsr edilmiş 15 maddədən ibarət olan "Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi (4). Vergi sisteminə daxil olan mənfəət vergisini tənzimləyən bu Qanunun 1-ci maddəsində göstərilirdi ki, mənfəət vergisinin ödəyiciləri aşağıdakılardır:

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən, hüquqi şəxslər olan müəssisələr və təşkilatlar, o cümlədən banklar, kredit idarələri və sığorta təşkilatları; beynəlxalq birliklər və təşkilatlar da daxil olmaqla sabibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaradılmış xarici investisiyalı müəssisələr;

xarici hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılanlar da daxil olmaqla müəssisələrin və təşkilatların müstəqil balansı və hesablaşma (cari) hesabı olan filialları və digər bölmələri (bankların və kredit idarələrinin filialları və bölmələri istisna olmaqla).

Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şirkətlər, firmalar, xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yaradılmış hər hansı digər təşkilatlar da mənfəət vergisinin ödəyiciləridirlər.

Vergitutma məqsədləri üçün xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəliyi dedikdə, büro, kontor, agentlik və fəaliyyət göstərilən (təbii ehtiyatların kəşfiyyatı və ya istifadəsi, tikinti, avadanlıq qoyulması, quraşdırılması, yığılması, sazlanması, ona xidmət sahəsində sənədlərdə nəzərdə tutulmuş işlərin və başqa belə işlərin görülməsi ilə bağlı olan) hər hansı başqa yer, habelə xarici hüquqi şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında nümayəndəlik funksiyasının həyata keçirilməsinə müvəkkil edilmiş təşkilatlar və vətəndaşlar başa düşülürdü.

Qanunvericiliyə görə, mənfəət vergisinin ödənilməsinə mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirən subyektlərin siyahısının Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetitərəfindən müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Bu səbəbdən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "Mənfəət vergisinin ödənilməsinə mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirən subyektlər haqqında" 31 mart 1997-ci il tarixli 35 nömrəli Qərar qəbul etmişdi (3). Həmin Qərara müvafiq olaraq aşağıdakı hüquqi şəxslər mənfəət vergisini büdcəyə mərkəzləşdirilmiş qaydada ödəyirdilər:

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi;

Azərbaycan Respublikasının Rabitə Nazirliyi;

Dövlət Neft Şirkətinin neft məhsullarının təchizatı, dənizdə və quruda neft və qazçıxarma istehsalat birlikləri;

"Azərenerji" Səhmdar Cəmiyyətinin enerji istehsalı və ötürülməsi birliyi;

"Azərbaycan Hava Yolları" Dövlət Konserni;

Azərbaycan Dəmir Yolu Şirkəti;

Azərbaycan Dövlət Sığorta Şirkəti.

Aşağıdakılar mənfəət vergisinin ödəyiciləri sayılmırdı:

təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələr - özlərinin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından, habelə həmin müəssisədə istehsal və emal edilmiş öz istehsalı olan kənd təsərrüfatı məhsulları satışından mənfəət üzrə (sənaye tipli quşçuluq fabrikləri və donuzçuluq kompleksləri, istixanalar, xəzlik heyvandarlıq təsərrüfatları və digər müəssisələrdən başqa);

Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun idarələri;

dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən müəssisələr.

24 dekabr 1996-cı il tarixli Qanunun "Vergitutma obyektı və vergi tutulan mənfəətin hesablanması qaydası" sərəlvhəli 2-ci maddəsində qeyd olunurdu ki, ümumi mənfəət məhsulun (işlərin, xidmətlərin), əsas fondların (o cümlədən torpaq sahəsinin), digər əmlakın satışından müəssisənin əldə etdiyi mənfəətin (zərərin) və qeyri-satış əməliyyatlarından gəlirlərinin həmin əməliyyatlar üzrə xərclər və itkilər məbləğində azaldılan məbləğidir. Məhsul (işlər, xidmətlər) satışından mənfəət (zərrər) əlavə dəyər vergisi və aksizlər çıxılmaqla, məhsul (işlər, xidmətlər) satışından əldə edilən gəlirlərlə məhsulun (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərində daxil edilən istehsal və satış məsrəfləri arasındakı fərq kimi müəyyən edilirdi. Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərində daxil edilən məsrəflərin tərkibi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 avqust 1996-cı il tarixli 111 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərində daxil edilən xərclərin tərkibi haqqında" Əsasnamə ilə tənzimlənirdi (1). Bundan başqa, bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərində daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında" 3 iyul 1997-ci il tarixli 11 bənddən ibarət olan Qərarı da əsas götürülürdü (2).

Xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən müəssisələr üzrə mənfəət hesablanarkən məhsul (işlər, xidmətlər) satışından əldə edilən gəlirlərdən ödənilmiş ixrac rüsumları çıxılırdı. Vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əsas fondlarının və digər əmlakının satışından mənfəət müəyyən edilərkən bu fondların və əmlakın satış qiyməti ilə ilkin və yaqalıq dəyəri arasındakı fərq nəzərə alınırdu. Köhnəmə hesablanması yolu ilə dəyəri ödənilən əsas fondlar, qeyri-material aktivləri, azqiymətli və tezköhnəmə əşyalar üzrə bu fondların və əmlakın qalıq dəyəri götürülürdü.

Mənfəət vergisi üzrə güzəşt verilmiş əsas fondlar və tikintisi başa çatdırılmamış obyektlər onların satın alındığı və ya quraşdırıldığı vaxtdan iki il ərzində satılarsa və ya əvəzsiz olaraq verilsə, vergi tutulan mənfəət bu əsas fondların qalıq dəyəri və tikintisi başa çatdırılmamış obyektlər üzrə çəkilmiş məsrəflər qədər artırılırdı (əvvəl verilmiş güzəşt dairəsində). Göstərilən qayda 1992-ci il yanvarın 1-dən sonrakı investisiyaya yönəldilmiş mənfəətdən (gəlirdən) vergi tutulması üzrə güzəşt verilmiş obyektlərə də şamil olunurdu.

Qeyri-satış əməliyyatlarından gəlirlərə (xərclərə) aşağıdakılar daxil idi:

digər müəssisələrin fəaliyyətində payçı kimi iştirakdan gəlir;

əmlakın icarəyə verilməsindən gəlir;

müəssisəyə məxsus səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlardan əldə olunan gəlirlər (dividendlər, faizlər), habelə məhsul (işlər, xidmətlər) istehsalı və satışı ilə bilavasitə bağlı olmayan əməliyyatdan götürülən digər gəlirlər (xərclər), o cümlədən cərimə və zərərin ödənilməsi şəklində alınmış və ödənilmiş məbləğlər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq sanksiyalar şəklində büdcəyə ödənilmiş məbləğlər qeyri-satış əməliyyatından xərclərin tərkibinə daxil edilməyərək, müəssisədə qalan mənfəətin azaldılmasına aid edilirdi.

Xarici valyutada gəlirlərdən manatla əldə edilən gəlirlərlə birlikdə vergi tutulurdu. Xarici valyutada əldə edilmiş gəlir müəssisə tərəfindən məhsul (işlər, xidmətlər) satışından gəlirlərin müəyyən edildiyi günə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məzənnəsi ilə manatla hesaba alınırdu.

Vergitutma məqsədləri üçün ümumi mənfəət aşağıdakı məbləğlərdə azaldılırdı:

müəssisəyə məxsus səhmlərdən, istiqrazlardan və Azərbaycan Respublikasında buraxılmış digər qiymətli kağızlardan alınmış gəlirlər (dividendlər, faizlər);

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar əldə edilmiş gəlirlər istisna edilməklə, digər müəssisələrin fəaliyyətində pay iştirakından gəlirlər;

pərakəndə ticarət, ictimai iaşə və məişət xidməti sahəsindəki fəaliyyətdən gəlirlər;

istehsal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsulları satışından, habelə həmin müəssisədə istehsal edilmiş və emal edilmiş öz istehsalı olan kənd təsərrüfatı məhsulları satışından mənfəət

(sənaye tipli kənd təsərrüfatı müəssisələrinin mənfəətindən başqa).

Vergi ödənildikdən sonra müəssisələrin sərəncamında qalan və birgə fəaliyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə onlar tərəfindən birləşdirilən vəsaitlərdən və digər əmlakdan, habelə vətəndaşların könüllü ianələrindən və ayırmalarından daxil olan vəsaitlərdən vergi tutulmurdu. Göstərilən vəsaitlərdən istifadə edilməsi nəticəsində əldə olunan mənfəət vergitutma obyektini sayılırdı.

“Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən, xarici hüquqi şəxslərin mənfəəti müəyyən edilərkən aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınır:

xarici hüquqi şəxsin mənfəətinin yalnız Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyətlə bağlı hissəsindən vergi tutulur. Vergitutma məqsədləri üçün xarici hüquqi şəxsin əldə etdiyi mənfəət o halda nəzərə alınmır ki, bu ancaq həmin hüquqi şəxsin adından həyata keçirilən xarici ticarət əməliyyatları üzrədir və Azərbaycan Respublikasında məhsulun (işlərin, xidmətlərin) alınması ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərini keçənədək məhsulun (işlərin, xidmətlərin) sahibi olmaqla mal mübadiləsi ilə və Azərbaycan Respublikasına məhsulların (işlərin, xidmətlərin) ixracı üzrə əməliyyatlarla əlaqədardır;

xarici hüquqi şəxs Azərbaycan Respublikası ilə yanaşı, həm də onun hüdudlarından kənar fəaliyyət göstərdiyi və onun daimi nümayəndəlik vasitəsilə həyata keçirdiyi fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəətin müəyyən edilməsinə imkan verən ayrıca uçotun aparılmadığı hallarda, mənfəət vergisinin ödəyicisi yerləşdiyi ərazi üzrə vergi orqanı ilə razılaşdırılmış haqq-hesab əsasında müəyyən edilə bilər;

xarici hüquqi şəxsin Azərbaycan Respublikasındakı fəaliyyəti ilə əlaqədar əldə etdiyi mənfəəti birbaşa müəyyən etmək mümkün olmadığı halda, vergi orqanlarının ixtiyarı vardır ki, onu 25 faiz rentabellik norması nəzərə alınmaqla ümumi gəlirə, yaxud çəkilmiş xərclərə əsasən hesablasın.

Ədəbiyyat

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilən xərclərin tərkibi haqqında" 16 avqust 1996-cı il tarixli 111 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş Əsasnamə. Bakı: Qanun, 1997, 6 s.

"Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 1997-ci il tarixli Qərarı. Bakı: Qanun, 1997, 4 s.

"Mənfəət vergisinin ödənilməsinə mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirən subyektlər haqqında" 31 mart 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 35 nömrəli Qərarı. Bakı: Qanun, 1997, 4 s.

“Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” 24 dekabr 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 1997-ci il, № 4, maddə 285

Закон СССР от 14 июня 1990 года "О налогах с предприятий, объединений и организаций". <http://base.garant.ru/1576476/>

Крамаренко Л.А., Косов М.Е. Налоги и налогообложение. Москва: Юнити, 2011, 575 с.

Параскевич Н.С. Налог на прибыль организаций как правовой инструмент бюджетного регулирования в Российской Федерации: Автореф. дис канд. юр. наук. Москва, 2011, 24 с.

**THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION OF
AZERBAIJAN ON CORPORATE INCOME TAX**

R.A.Gasimzadeh

SUMMARY

This article presents a brief trip back to the history of the development of the legislation of Azerbaijan on corporate income tax.

**ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНА О
НАЛОГЕ НА ПРИБЫЛЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ**

Р.А.Гасымзаде

РЕЗЮМЕ

В статье представлен краткий экскурс в историю развития законодательства Азербайджана о налоге на прибыль юридических лиц.

Məqalə redaksiyaya 5 dekabr 2020 tarixində daxil olmuş, 20 dekabr 2020 tarixində isə çapa qəbul olunmuş